

LIDSKÁ PRÁVA

Mgr. Michal TOŠNER, Ph.D.
Filozofická fakulta ZČU v Plzni

Abstract

This Article is about human rights, especially about the Universal Declaration of Human Rights which was adopted by the United Nations General Assembly on the 10 December 1948 in Paris. The article also contains the description of the opinions and attitudes to the human rights and the theory about relativism and its critics.

Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství. -Všeobecná deklarace lidských práv, Článek 1. [1]

Všeobecná deklarace lidských práv byla přijata společně s *Chartou OSN* Valným shromážděním OSN dne 10. prosince 1948. Hlavním cílem OSN, od jeho založení 51 státy v roce 1945 na konferenci v San Franciscu, je zajistit mírové soužití národů a snaha předcházet hrůzám podobným těm, které přinesla II. světová válka. Deklarace lidských práv byla zprvu pouhým prohlášením, a aby vstoupila v platnost, musela být ratifikována, tj. přijata jednotlivými členskými státy OSN. Státy ratifikací přijímají, že budou dodržovat lidská a práva a mohou být podrobeny kontrole expertních orgánů OSN.

Koncepce lidských práv je na půdě OSN stále rozvíjena a k deklaracím jsou připojovány další dokumenty a dohody zaměřené na ochranu žen, dětí, tělesně i duševně postižených, menšin, původního obyvatelstva, dělníků migrujících za prací atd. (viz appendix). Míra mezinárodního konsensu je však různá, což dokazuje rozdílný počet států, které jednotlivé dokumenty ratifikují. Normy chránící lidská práva nemohou být uplatňovány, pokud netvoří součást národní legislativy a pokud nejsou podpořeny na úrovni jednotlivých států. Některé státy nemohou vzhledem k vnitropolitické situaci dodržování lidských práv zaručit. Na druhou stranu byly v mnoha jiných státech ustaveny národní komise či rady vlády pro lidská práva a byl například zaveden institut ombudsmana.

OSN prosazuje mezinárodně platná práva ekonomická, sociální, kulturní, občanská a politická a usiluje o vytvoření mechanismů zajišťujících ochranu těchto práv (*Komise OSN pro lidská práva, Vysoký komisař pro lidská práva*). Komisař OSN je pověřen reagovat na porušování lidských práv. Kromě toho OSN zajišťuje soudnictví a školicí aktivity, monitoruje dodržování lidských práv a zkoumá zprávy o stavu lidských práv předkládaných jednotlivými státy. Komise OSN pro lidská práva iniciuje spolupráci s dalšími orgány OSN – UNICEF, UNESCO, UNDP a UNHCR. Jejich prostřednictvím získává informace přímo v terénu. OSN také věnuje pozornost zprávám podávaným nevládními organizacemi, jako je například *Amnesty International* nebo *Human Rights Watch*, které celosvětově monitorují dodržování lidských práv. *Amnesty International* má ve více než 150 zemích 1,5 miliónu členů, sponzorů a pravidelných přispěvatelů.^[2] Díky této síti může aktivně vést kampaně proti porušování lidských práv a bojovat za propouštění politických vězňů. Prosazováním lidských práv se zabývají četné nevládní organizace (v České republice například společnost *Člověk v tísni*^[3]).

Naturalistické pojetí: přirozená lidská práva

Lidská práva jsou založena na představě o všelidském, univerzálním chápání práv a svobod, uznání nezrušitelnosti přirozených práv člověka, práv občana a svrchovanosti zákona, tedy na zásadách občanské společnosti a právního státu. Původní idea lidských práv se opírala o představu, že určitá práva souvisejí s přirozeností člověka a lidstva, jsou jeho podstatou a platí pro všechny žijící lidi na světě. Tato představa, nazývaná také naturalistická, bývá rozšířena mezi širokou evropskou veřejností. V tomto duchu se probouzí soucit s těmi, kterým se těchto práv nedostává a rozhořčení nad společnostmi, politickými systémy či organizacemi, které tato práva porušují. Při bližším zkoumání toho, jak myšlenka lidských práv vznikla, zjistíme, že věc je mnohem složitější.

Partikulární geneze lidských práv

Lidská práva jsou častým tématem mezinárodních jednání. Kromě organizačně-právního pozadí, kolem něhož panuje široký konsenzus, je nutné zaměřit se na historické, politické, ekonomické a sociální aspekty lidských práv. Aladair MacIntaire je přesvědčen, že „lidská práva jsou vystavěna na morálním slovníku převzatým od Řeků, křesťanských a protestantských myslitelů, na jehož základě je

rozlišováno dobro a zlo. Zároveň obhajují koncepci autonomního jedince jako převzatého vzorce charakteristického pro kapitalistickou společnost. Jejich zavádění představuje roztržku mezi starými zvykovými vzorci jednání a novými očekáváními“.[4] Koncepce *Všeobecné deklarace lidských práv* navazuje na starší západní filozofické a morální myšlenkové proudy. Předcházela jí *Deklarace práv člověka a občana (1789)* formulovaná ve státech vznikající Severoamerické Unie a do Evropy byla přenesena francouzskými osvícenci. Specifické ideály mohou být odvozovány z úvah Johna Locka,[5] nebo z konceptu společenské smlouvy jak ji formuloval v 18. století Jean Jaques Rousseau. Rousseau poznamenává, že „člověk se narodil svoboděn a všude je v okovech“.[6] I když je podle Rousseaua svoboda vrozená, nelze jí docílit ve společnosti bez úmluv, právního zajištění a společenské smlouvy, jež přinášejí, mimo jiné, omezení absolutních svobod jednotlivce ve prospěch harmonického společenského soužití a prosazování kolektivní vůle.[7]

Kulturní relativismus

Mimo kontext svého vzniku – euroamerické společnosti – mohou být lidská práva chápána jako „pozápádnování“ světa a vnucování cizí kultury. Významnou diskusi nad lidskými právy vyvolává napětí mezi individualismem a kolektivismem, neboť koncepce lidských práv obsahuje jednoznačné pojetí člověka jako svobodného a nezávislého jednotlivce. Oproti tomu v asijských a afrických společnostech je jedinec, v souladu s náboženstvím a společenským uspořádáním zasahujícím do nejmenších detailů každodenního života, podřízen zájmu kolektivu. Společenská uspořádání jsou například v Indii tradičně autoritářská a hierarchická[8] a rovnostářské ideály demokracie pro ně představují cizorodou politickou kulturu. Některé nezápadní společnosti apelují na to, aby lidská práva byla více otevřena vlivům všech světových kultur a nepředstavovala pouze dominanci západních hodnot.

Antropologická zkoumání poukazují na vazbu mezi společenskou strukturou a formováním práv. Leopold Pospíšil ve své studii *Etnologie práva* dochází k závěru, že: „...právo neunikne tomu, že by se nedala rozpoznat jeho relativita vůči skupině, v rámci které existuje, a vůči členům této skupiny, jejichž život utváří a často i chrání. Je paradoxní, že nahrazením ortodoxního myšlení v absolutních termínech tím, že byla uznána relativita práva, stal se tento pojem relevantním

vůči sociální struktuře – to jej činí integrální součástí sociokulturní matrice, ve které právní jevy existují.“[9] Je zde tedy poukazováno na vazbu mezi právem a konkrétní společností. V kontrastu k tomu myšlenka lidských práv vznikala v době, kdy o právu bylo uvažováno v absolutních termínech, přičemž později, v důsledku zkoumání neevropských společností, bylo poukazováno na relativitu právních systémů, respektive na vazbu mezi typem právních vztahů a společností, která je užívá.

Jednoznačné určení toho, co je všem lidem společné, tedy toho co je označováno za přirozenost člověka, není z tohoto hlediska zcela jednoduché. Proti pojetí práv jakožto přirozených a univerzálně platných vystupují kulturní relativisté. Podle nich není možné logicky a empiricky nalézt poznatelnou podstatu člověka, ba naopak, nacházejí kontextem podmíněnou sociálně konstruovanou osobnost. V této perspektivě nelze určit lidskou přirozenost mimo specifický kulturně-politický kontext a konkrétní rozpravu o lidství a přirozenosti. Prohlášení, že „lidská práva platí univerzálně a jsou odvozena od lidské přirozenosti“ je z hlediska kulturního relativismu nepřijatelné, protože vznikla v omezeném politickém, kulturním a společenském kontextu. V jiných kulturních kontextech je totiž otázka toho, co bychom – etnocentricky – nazvali „právem“, řešena zcela odlišně (např. *Kapaukové* vnímají uvěznění jako nesrovnatelně horší trest než usmrcení). Také „sociologický přístup odmítá oddělovat práva od společenského života jako celku a od konkrétních otázek moci a ve výsledku trvá na problematizaci výroků o rovnosti ve jménu lidských práv jak na rovině národní, tak univerzální“.[10]

Kritiky relativismu

V relativistickém přístupu je dále uznávána rozmanitost a rovnost kultur a právo na sebeurčení. Proto není možné nadřazovat jednu kulturu nad druhou. Požadavek přizpůsobení se právních systémů jednotlivých kultur západnímu modelu lidských práv může být zpochybňováno. Kritici relativismu upozorňují, že samotný koncept autonomních kultur a ideál humanity je taktéž dědictvím evropského myšlení, zejména pak německého romantismu.[11] Relativistickým přístupům je tedy namítáno, že samotné pojetí kultury, ze kterého vycházejí, vzniklo v rámci západní společnosti, a kulturní relativismus je sám založen na univerzalizmu, podle něž je právo na odlišnou kulturu základním univerzálním lidským právem.

Tyto námitky jsou zcela legitimní. Koncept kultury se z historického hlediska bez většího odporu univerzalizoval.

Ačkoli je v deklaraci lidských práv obsaženo univerzální právo na zachování kultury, tento koncept se v sociální teorii značně proměnil.[12] Kultury nejsou pojímány jako statické a izolované, ale jako umístěné do kontextu ostatních kultur, umístěné do širších policko-ekonomických vztahů. Proces vzájemného ovlivňování jednotlivých společností je procesem, jenž provází celou historii a podoba kultur a společností je výsledkem vyjednávání. Proto mají jednotlivé společnosti nárok jak na vlastní kulturu, tak na rozvoj.

Idea lidských práv může sloužit jako nástroj vyjednávání budoucí podoby práv v jednotlivých společnostech. Podle *Americké antropologické asociace* by měly být respektovány kulturní odlišnosti tak, jak je tomu u ostatních sociálních a individuálních odlišností.[13] Na druhou stranu podle tzv. post-kulturního přístupu mají jedinci právo osvobodit se od kulturních předsudků vlastní společnosti, jejich sociálních statusů a mohou uplatňovat své občanské svobody.

Kulturnímu relativismu lze vytýkat, že je v principu *etickým relativismem* a v duchu uznání kulturní rozmanitosti obhajuje a toleruje některé násilné a drastické kulturní praktiky. Některé tradiční kulturní instituce jsou v přímém rozporu s požadavky lidských práv a naopak. Jedním z nejkřiklavějších příkladů je provádění ženské obřízky některými africkými společnostmi. Kulturní relativismus tvrdí, že taková praktika musí být nejprve shledána problematická samotnými aktéry, než zasáhne někdo zvnějšku a začne poskytovat informace vedoucí ke změně.[14]

Nový požadavek univerzality

Současný svět prochází řadou proměn společenských a politických uspořádání, včetně procesů hospodářského rozvoje. Vychází-li idea lidských práv ze specifické evropské historie, z historie západní kultury, jejího pojetí práva a jejích hodnot, je provázána s evropským typem společenského, státního, politického a ekonomického uspořádání, to znamená, že jsou propojena s liberalizací, rozvojem a demokracií. Právo na rozvoj je upřednostňováno před konzervativním upřednostňováním kulturní autonomie. Někteří současní autoři dokonce zdůrazňují, že univerzální prosazování lidských práv je nutné realizovat současně s prosazováním hospodářského rozvoje.[15] Na něm totiž závisí uplatňování

práva na vzdělání, lékařskou péči apod. Lidská práva se tak stávají projektem budování mezinárodních standardů.

Někteří jiní badatelé odlišují *politiku lidských práv* od *politiky pro lidská práva* za účelem zdůraznění progresivního utváření lidských práv oproti politickému prosazování neměnné, hodnotově a normativně vymezené doktríny. Podle Baxiho má být stát učiněn „více etickým, vláda spravedlivější a moc předvídatelnější“.[16] V souladu s pojmáním lidských práv jakožto procesu budování mezinárodních standardů dochází k přehodnocení relativisticko-univerzalistické polemiky a výroků o její výhradní historické vazbě na evropskou tradici.

Egyptský politický teoretik Mohamed El Sayed Said ve své studii *Islam and Human Rights* prochází bohatou rozpravou o právních systémech, která je vedena v arabském světě, aby ukázal, že četné historické právní a intelektuální proudy jsou v souladu s hlavními zásadami lidských práv. Z právního kodexu *Šaría'a* jsou odvozovány koncepce lidské důstojnosti, právo na ochranu vlastnictví, náboženská tolerance, práva žen, menšin apod. El Sayed Said, zároveň nepopírá, že existují ortodoxní a populistické interpretace islámského práva. Ty jsou však v rozporu s postojem intelektuálních elit.[17] Pro srovnání: v evropské historii bylo dříve také mnoho proudů odporujících ideálům lidských práv. Již například u Locka, tohoto „filozofa svobody“, nalezneme schvalování otroctví. V evropské minulosti, především v 19. století, se rodila různá nacionalistická, rasová či eugenická hnutí, jejichž předpoklady byly v přímém rozporu s ideály lidských práv. El Sayed Said poukazuje na to, že ačkoli je westenizace v islámském světě jako taková odmítána, existuje zde otevřenost k učení se od Západu, která je silnější než kdykoli předtím.[18] Islámské právo prochází v mnoha arabských společnostech modernizací. Budování mezinárodních standardů ovšem nenapomáhá přítomná všestranná xenofobie.

Mají-li lidská práva vytvořit nové mezinárodní standardy a dostat požadavku univerzality, je třeba opustit myšlenku jejich výhradního evropského původu a propojit je s obdobnými právy a myšlenkami přítomnými v ostatních společnostech světa. Lidská práva nejsou v tak přísné vazbě na západní kulturu, jak bývá zdůrazňováno. V podloží tohoto relativizujícího argumentu přežívá

evropocentrismus. Je totiž možné poukázat na to, že ani v samotné Evropě nejsou některá práva dodržována nebo jsou dodržována pouze teoreticky.

Riziko mocenského zneužití lidských práv

Jinou otázkou představuje riziko zneužívání lidských práv k získání politické nadvlády světovými mocnostmi. Morální rétorika lidských práv je využívána k legitimizaci ekonomických restrikcí či se stává - v krajním případě - argumentem pro vojenskou intervenci. Sociolog Ulrich Beck upozorňuje: „Režim lidských práv morálně zakládá mocenský prostor vnitřní světové politiky, která jde přes všechny hranice. Umožňuje tak (...) použití vojenské síly všude na světě jako pokračování morálky lidských práv jinými prostředky...“.[19] Takováto opatření jsou problematická, nehledě na to, že závažnost porušování lidských práv bývá posuzována „dvojím metrem“, podle obchodních a strategických zájmů světových mocností. Lidská práva se pak mohou jevit jako „právo silnějšího“ zasahovat do záležitostí slabších.

Utvoří se globální ekumene?

Lidská práva vznikají na mezinárodním politickém poli. V tomto smyslu jsou transnacionálním procesem. Proces zavádění lidských práv není v žádném společenském systému dokončen a završen. Někteří antropologové poukazují v této souvislosti na vznik „globální ekumene“.[20] Existuje velký počet společensky podmíněných úhlů pohledu, které vytvářejí různá pojetí lidských práv. Lidská práva se mohou stát společným symbolem, na jehož základě se může spět k jejich zdokonalení. Žádoucím cílem podle některých je, aby idea lidských práv uzrála v takový soubor práv, který by mohl lépe sloužit globální většině.[21]

Literatura:

Abu-Lughod, L. (1991): Writing Against Culture. In: Fox R. G. (ed.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press, s. 137 – 162

Alston, P. – Robinson, M. (eds.) (2005): *Human Rights and Development. Towards Mutual Reinforcement*. New York: Oxford University Press, 2005

Baxi, U. (2002): *The future of Human Rights*. New Delhi: Oxford University Press

Beck, U. (2007): *Moc a protiváha moci v globálním věku. Nová ekonomie světové politiky*. Praha: Slon

Dumont, L. (1966): *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*. Chicago: University Chicago Press

El Sayed Said, M.: Islam and Human Rights. In: Warner, D. (ed.): *Human Rights and Humanitarian Law. The Quest for Universality*. Martinus Nijhoff Publishers: London 1997, s. 3 – 28

- Hannerz, U. (1989): Notes on the Global Ecumene. *Public Culture* 1 (2), s. 66- 75
- Pospíšil, L. (1997): *Etnologie práva: teze ke studiu práva v mezikulturní perspektivě*. Praha: Set Out
- MacIntyre, A. (1967): *A Short History of Ethics*. Routledge: London
- Raport, N. – Overing, J. (2000): *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge
- Woodiwiss, U. (2005): *Human Rights*. London: Routledge.

Apendix:

Všeobecná deklarace lidských práv (*10. prosinec 1948)

10. prosinec je „Dnem lidských práv“

Dva mezinárodní pakty o lidských právech:

Mezinárodní pakt o ekonomických, kulturních a sociálních právech - leden 1966 – 143 států ho ratifikovalo (do roku 2000)

- právo na práci za spravedlivých a příznivých podmínek;
- právo na sociální zajištění, na přiměřenou životní úroveň a co nejvyšší úroveň fyzického a duševního blaha
- právo na vzdělání

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a jeho první opční protokol (1966) a druhý opční protokol (1989); přijat 147 státy roku 1976; k protokolu přistoupilo 98 států

- svoboda pohybu, rovnost před zákonem; právo na spravedlivý soud a presumpce nevinny; svoboda myšlení svědomí a vyznání. Svoboda přesvědčení a projevu; právo na pokojné shromažďování; svoboda spolčování a svoboda účastnit se veřejného života a voleb; ochrana práv menšin.
- Zakazuje svévolné zbavování života, mučení a kruté a ponižující zacházení a tresty; svévolné zatčení a zadržování a svévolné narušování soukromí; válečnou propagandu a obhajobu rasové a náboženské nesnášenlivosti.

Další úmluvy (kolem roku 1980):

- *Mezinárodní úmluva o prevenci a trestání zločinů genocidy* (1948) – přijalo 132 států
- *Úmluva o postavení uprchlíků* (1951) – přijalo 136 států
- *Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace* (1966) -157 států;
Kontrolní orgán: **Výbor pro odstranění rasové diskriminace**
- *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen* (1979) – 166 států. – **Výbor pro odstranění diskriminace žen**
- *Úmluva o zákazu mučení a jiného nelidského a ponižujícího zacházení a trestů* (1984) – 123 států; **Výbor proti mučení**
- *Úmluva o právech dítěte* (1989) – ratifikována 191 zeměmi; **Výbor pro práva dítěte**
- *Mezinárodní úmluva o ochraně práv všech migrujících dělníků a jejich rodinných příslušníků* (1990) – dosud nevstoupila v platnost – ratifikovalo pouze 15 států

Regionální dohody:

- *Evropská úmluva o lidských právech*
- *Americká úmluva o lidských právech*
- *Africká charta lidských práv a práv národů* (1981).

Další normy a pravidla:

- *Deklarace o odstranění všech forem netolerance a diskriminace na základě vyznání a přesvědčení* (1981)
- *Deklarace o právu na rozvoj* (1986)
- *Deklarace o právech příslušníků národnostních, etnických, náboženských a jazykových menšin* (1992)
- *Deklarace o zastáncích lidských práv* (1998)

- [1] <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/czc.htm>. Tamtéž celý text české verze *Všeobecné deklarace lidských práv*.
- [2] <http://www.amnesty.cz/> Tamtéž jsou pravidelně zveřejňovány aktuální světové kauzy porušování lidských práv.
- [3] viz <http://www.clovekvtisni.cz/index2.php?sid=116>
- [4] MacIntyre, A. (1967): *A Short History of Ethics*, Routledge: London, s. 161.
- [5] Roku 1690 Locke uveřejnil na toto téma *Two Treatises of Government*. Česky: Locke, J. (1965): *Dvě pojednání o vládě*. Praha: ČSAV.
- [6] Rousseau, J.-J. (2002): *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, s. 12.
- [7] Tamtéž, *Knih první*.
- [8] viz Dumont, L. (1966): *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*. Chicago: University Chicago Press.
- [9] Pospíšil, L. (1997): *Etnologie práva: teze ke studiu práva v mezikulturní perspektivě*. Praha: Set out, s. 113.
- [10] Woodiwiss, A. (2005): *Human Rights*. London: Routledge, s. 7.
- [11] srov. Herder, J. G. von (1941): *Vývoj Lidskosti*. Praha: Jan Laichter.
- [12] viz zejména Abu-Lughod, L. (1991): *Writing Against Culture*. In: Fox R. G. (ed.) *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: Schoul of Ammerican Research Press, s. 137 – 162.
- [13] Raport, N. – Overing, J. (2000): *Social and Cultural Anthropology: The Key Cocepts*. London: Routledge, s. 162.
- [14] Ibid.
- [15] Alston, P. – Robinson, M. (eds.) (2005): *Human Rights and Development. Towards Mutual Reinforcement*. New York: Oxford University Press, 2005.
- [16] Baxi, U. (2002): *The future of Human Rights*. New Delhi: Oxford University Press, p. 241
- [17] El Sayed Said, M.: *Islam and Human Rights*. In: Warner, D. (ed.): *Human Rigts and Humanitarian Law. The Quest for Universality*. Martinus Nijhoff Publishers: London 1997, s. 3 – 28, s. 27-28.
- [18] Ibid., s. 4.
- [19] Beck, U. (2007): *Moc a protiváha moci v globálním věku. Nová ekonomie světové politiky*. Praha: Slon, s. 325.
- [20] Hannerz, U. (1989): *Notes on the Global Ecumene*. *Public Culture* 1 (2), s. 66- 75.
- [21] Woodiwiss, U. (2005): *Human Rights*. London: Routledge.